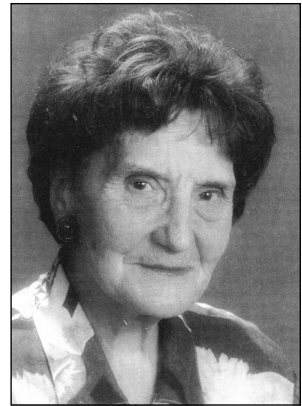

IN MEMORIAM

Erdélyi Zsuzsanna (1921. január 10. – 2015. február 13.)

A magyar és az európai vallásnéptan nagyasszonya, Erdélyi Zsuzsanna itt hagyott bennünket. A halál lezárt egy ragyogó életművet, és elszóltott közülünk egy csodálatos embert. Ha az élet egészét nézzük, az Úristen, akivel mindig jóban volt, akit mindvégig mély vallásos hittel szeretett, kegyes volt hozzá: hosszú, munkás élettel, örök érvényű tudományos életművel és embertársai ragaszkodó szeretetével ajándékozta meg. Mert Erdélyi Zsuzsanna nemcsak kiváló tudós, hanem kiváló ember is volt, valóban ritka, kivételes csodája a teremtésnek.

Mind élete, mind tudományos munkássága sok szállal kötődik Erdélyhez. Nagyapja, Erdélyi János (1814–1868) az első magyar folklórgyűjtemény, az 1846–1848 között három kötetben megjelent *Népdalok és mondák* gyűjtő-szerkesztője, majd a sárospataki kollégium híres-neves filozófiaprofesszora épp kétszáz esztendővel ezelőtt Felső-Magyarországon, az Ung vármegyében lévő Nagykaposon született, de édesapja, az irodalomtörténész könyvtáros Erdélyi Pál (1864–1936) életműve Kolozsvárott teljesedett ki. Már elismert tudósként és a magyarországi könyvtárügy egyik kulcsembereként pályázta meg 1900-ban a kolozsvári egyetemi könyvtár megüresedett igazgatói posztját. A főként az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményéből álló állomány öreként a Mikó-kertben a bázeli könyvtár mintájára 1906–1909 között felépíttette a ma is álló impozáns könyvtárépületet, majd egy évtizeden át igazgatta a modern katalógusrendszerrel, nemzetközi könyv- és folyóiratcserével működő, technikai megoldásaiban is egészen korszerű új intézményt. Ha az 1920-as impériumváltás után berendezkedő új államhatalom nem követel hűségesküt Erdélyi Páltól, akkor a könyvtárigazgató gyermeke, Erdélyi Zsuzsanna is Kolozsváron jön a világra, ott, ahol kolozsvári illetőségű édesanyja, a lengyel származású Remisovszky Hedvig méhében megfogant.

De így az Erdélyi család 1920 nyarán örökre elhagyta Kolozsvárt. Elhagyta, de Erdélyi Zsuzsanna örökké számon tartotta. Mindig érdeklődött a távoli szeretett erdélyi város felől, és tudott is róla mindent, ami igazán lényeges történt erre felé. Amikor 1999. június 1-jén, közel nyolcvanadik életéhez – úgy tudom, utoljára – itt járt, elsétált édesanyja Mócok úti szülőháza elé, lefényképezte a kis házat és annak kapuját, majd ellátogatott a Majális utca 9. szám

alatt működő Folklór Intézet emeleti szobáiba, az egykori Szentkereszty-villába, oda, ahol 1900–1920 között Erdélyi Pál és családja élt, éppen szemközt az 1906–1909 között felépült Egyetemi Könyvtárral. A villa Majális utca és Petőfi utca sarkán lévő emeleti sarokszobájának gyönyörű fehér-kék kandallócsempéi ma is őrzik az Erdélyi család emlékét. Erről a régi kályháról otthon Budapesten fényképfelvételeket őriztetett, és most, amikor eljött ide, szelíden megsimogatta a békeidők, az egykori boldog családi fészek utolsó, hűséges tanúját.

A család Kolozsvárról az oltalmat kínáló régi családi birtokra, a Csallóközben lévő Viharosra költözött. Ezért Erdélyi Zsuzsanna már a szlovákiai Komáromban született meg 1921. január 10-én. Az Erdélyből való elköltözéssel voltaképpen cseberből vederbe kerültek, mert Csehszlovákiában hat éven át éltek „hontalanul”, ugyanis az állam nem adott nekik útlevelet. Az állás nélkül maradt, megélhetési gondokkal küzdő családfőnek végül a Viharos pusztai birtokot is el kellett adnia, és amikor 1929-ben végre áttelepülhettek Budapestre, a számára ott sokáig fenntartott állást időközben már betöltötték. Így az ötgyermekes család a magyar fővárosban is igen nehéz körülmények közé került. Erdélyi Pál 1936-ban meghalt, és az ekkor tizenöt éves leánya számára a szeretett édesapa csak örök példakép, fájdalmas eszmény maradt: „Nehéz élethelyzetekben, bármilyen mérlegelésben, a krisztusi norma mellett mindig megjelent bennem a »Mit szólna hozzá édesapám?« nagy kérdése. Egy biztos: sem a hit jelzése, sem édesapám tekintete nélkül nehezen jártam volna végig életutamat, és vittem volna eredményre rámtört-vállalt feladataimat” – vallja később egy interjújában. (Vigilia 1998. 12. 957.) Kelemen Lajos, édesapja egykori munkatársa részvételével ezt írta Kolozsvárról Erdélyi Pál özvegyének 1936. május 15-én: „Midőn a hívétel reggelén fölmentem a Könyvtárba, sorra jöttek hozzám azok a kollégák, akikkel együtt szolgáltunk igazgatása alatt, s az a néhány altiszt és szolga, ki még megmaradt. Már összesen is csak nagyon kevesen vagyunk... Hazamenőben az utcán is Róla beszélgettünk... s akiről éppen tavaly mondotta Valentiny..., hogy úgy képzelem, mint a strassbourgi dóm nagy tornyát, melynek nagysága annál jobban föltűnik környezetéből, minél távolabb fut a vonat a szemléltető utassal. [...] Most, ősz fejjel, látom és érzem, hogy én pályám megindulásában Neki mily sokat köszönhettem.” (Világszövetség 1992. dec. 15., 31.)

Erdélyi Zsuzsanna, a nehéz körülmények között élő, tanítványokat vállaló úrilány, miután a fővárosi Veres Pálné Leánygimnáziumban 1939-ben érettségizett, a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–olasz–filozófia szakára iratkozott be, ahol 1945-ben bölcsész doktorátust szerzett. Közben 1931–1943 között párhuzamosan járt a Fővárosi Zeneiskola zongora tagozatára, majd 1943-ban külügyi ösztöndíjasként került a Római Egyetemre és egyszersmind a Santa Cecilia Zeneakadémiára. Ezek a tanulmányi évek, a nehézségek mellett vállalt intenzív szellemi munka hozzásegítették ahhoz, hogy később nagy műveltségű, kitűnő zenei képzettségű, imponáló nyelvtudású (a német, az olasz és a latin nyelvet kitűnően ismerte, de emellett angolul és franciául is beszélt, olvasott), széles európai kitekintésű néprajztudóssá válhasson, aki mindezek mellett még nagy művészi érzékenységgel és a vallásos néplélek iránti hatalmas empátiával is rendelkezett.

Széles műveltségének és nyelvismeretének köszönhetően 1944-ben a külügyminisztérium sajtóosztályának lett előadója, majd 1945-től minisztériumi fogalmazója. Az 1948-ban megtörtént kommunista hatalomátvétel után azonban régi világbeli külügyis múltja miatt megbélyegzett személyé vált, és emiatt fogalmazói állásából is elbocsátották. 1951-től egy ideig a Népművészeti Intézet külső munkatársa volt, majd 1953–1963 között a Lajtha László vezette, a Művelődési Minisztérium felügyelete alá tartozó, de a rendszer által éppen csak megtűrt

népzenekutató csoport munkatársaként tevékenykedett. A munkakönyves állást nem biztosító, bizonytalan jogállású ún. „Lajtha-csoportban” való évtizedes gyűjtőmunka során vált vérbeli néprajzkutatóvá. A csoport tagjaként – ekkor már négy kisgyermek édesanyja – sokat utazva gyűjtötte a vallásos népénekeket és a magyar szokásköltészet vokális műfajait szerte az országban. A csoport gyűjtőmunkájának legismertebb folklorisztikai terméke a Lajtha László nevével jegyzett *Sopron megyei virrasztóénekek* című, 1956-ban Budapesten megjelent kiadvány. Ebben az időszakban, a terepmunka kutatási eredményeire is alapozva adta közre a népi líra színszimbolikájáról írott egyik nagy hatású tanulmányosorozatot (*Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához*. Ethnographia 1961. 2. 173–199; 3. 405–429; 4. 583–596.). Később, a tudományos pálya érettebb szakaszaiban a népi kultúra jelképvilága iránti érdeklődése tovább mélyült, mégpedig úgy, hogy mind határozottabban fordult a vallásos szimbólumok történeti jelentésrétegeinek kutatása felé.

A közös dunántúli gyűjtőutak során Erdélyi Zsuzsanna gyorsírással jegyezte le a hazáját a hatalom minden késztetése ellenére elhagyni nem akaró, már idős, betegeskedő Lajtha László gondolatait, mindenekelőtt igen magas színvonalú zeneelméleti okfejtéseit. *A kockás füzet. Úttalan utakon Lajtha Lászlóval* címmel évtizedekkel később megírt és a Hagyományok Háza által 2010-ben megjelentetett kiadvány – a könyv megírása és kiadása évében Erdélyi Zsuzsanna már a 90. életévében járt! – a magyar néprajzi szakirodalom legnagyobb terepnaplója, amely a Bartók–Kodály–Lajtha triász harmadik tagját az utókor számára is a maga emberi és szakmai nagyságában mutatja meg.

A népzenekutató csoportot összetartó Lajtha László 1963-ban bekövetkezett hirtelen halála után Erdélyi Zsuzsanna 1964-től előbb a Néprajzi Múzeumnak, majd 1971-től nyugdíjazásáig az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának lett belső tudományos munkatársa. Szívós és rendszeres néprajzi terepmunkáját ekkor is töretlenül folytatta. Ekkor történt, hogy egyik, azóta méltán elhíresült gyűjtőtútra során egy még a középkorból származó vallásos folklórműfajt fedezett fel, amely régisége dacára mindaddig ismeretlen volt a folklorisztika előtt. Egy kis dunántúli faluban, a Somogy megyei Nagyberényben 1968. december 17-én egy magányos, 98 éves öregasszony, Babos Jánosné Ruzics Rozália a távozni készülő folkloristát tartóztatni akarván, hosszú, ismeretlen szöveget mondott neki magnószalagra, amit „imának” nevezett. A sosem hallott, egészen furcsa, hosszú „ima” természetesen felkeltette a kutató érdeklődését, és a szöveg eredete, művelődéstörténeti kapcsolatai után kezdett nyomozni. Miután szorgos könyvtári kutakodása nem vezetett érdemi eredményre, ismét terepre ment, ahol a most már célirányos gyűjtőmunkája meglepően eredményesnek bizonyult: a dunántúli népi emlékezetből rövid idő alatt több száz hasonló szöveg került elő.

A meglepő folklorisztikai felfedezésnek gyorsan híre ment. Az alapjában véve középkori eredetű, de a kereszténység felvétele előtti világkép elemeit is őrző, oralitásban élő szöveg hagyományt nemcsak a folklorisztika, hanem a magyar művelődési élet egésze nagy érdeklődéssel fogadta. Pais Dezső, a kor tekintélyes nyelvésze a felfedezést „terra incognita spiritualis”-nak nevezte (*Hozzászólás Erdélyi Zsuzsanna előadásához*. Ethnographia 1971. 3. 364.). A műfajjal való találkozás nagy misztikus élményét a költő Juhász Ferenc így fogalmazta meg: „Dolgozószobámban négyszárnyú angyalok, sátánok, boszorkányok, táltoslovak, csontvázak és zöld halottak nyüzsögtek mostanában. Vállamra hulltak borzongó toll-özönökkel, szívembe szúrtak háromágú aranyszigony-tekintetűkkel, a tortúra után mondtak világvarázsló vad meséket, töprengő homlokomon kopogtak sárga csont-ujjakkal, arcomhoz dörzsölték virágbársony csődörfejüket...” (*Imák, apokrif mámorok*. Új Írás 1970. 9. 73–74.).

A magyar művelődési élet egészét átfogó, egyöntetűen lelkes fogadtatás az akkor még rendkívül kedvezőtlen ideológiai és politikai viszonyok között nagyban segítette a gyűjtés egész országra kiterjedő folytatását, majd az új folklórműfaj szakmai elismertetését. Erdélyi Zsuzsanna a Néprajzi Társaság Folklór Szakosztályának ülésén 1970. február 11-én bemutatta az addig feltárt szövegek reprezentatív darabjait, elemezte sajátosságait (például szerkezet, belső forma, tipológia, rokon műfajok stb.), és meghatározta a műfaj népi kultúrában elfoglalt helyét (funkció, a használat körülményei, egyéni vagy közösségi jellege, a hagyományozódás menete stb.). A felfedező erre a szövegvilágra az *apokrif népi ima* műfaji terminust tartotta volna megfelelőnek, de a kor neves tudósai – Ortutay Gyula, Pais Dezső és mások – úgy gondolták, nem volna szerencsés, ha az amúgy is vallásos jellegű műfajnak még az egyházilag nem kanonizált, apokrif jellegét is kiemelnék, így az új folklórműfaj „hivatalos”, máig használatos neve végül *archaikus népi imádság* lett. Az „apokrif” jelző ideológiai megfontolásból történt elhagyásával maga a felfedező sohasem értett egyet, és ebben igaza is volt, hiszen az egyház a szövegek mágikus jellegétől, képi szimbolikus világától mindig is elhatárolódott, sőt a valóban apokrif imaszövegek használatát nemegyszer kategorikusan megtiltotta. Erdélyi Zsuzsanna a műfaj „keresztelójén” tartott előadását neves nyelvészek, irodalmárok, művelődéstörténészek (Pais Dezső, Mezey László, Holl Béla) korreferátumai kísérték, amelyek összetett módon világították meg a népi imádságok történeti szellemi hátterét. (Ezek a hozzászólások, Erdélyi Zsuzsanna ismertető tanulmányával együtt, megjelentek az *Ethnographia* 1971/3. számában.) Itt kell megjegyeznünk, hogy hasonló szövegeket korábban elvéve mások is jegyezték le – a folkloristák közül például Kálmány Lajos, Bálint Sándor, Diószegi Vilmos, Fettich Nándor és Kallós Zoltán neve kívánczik ide –, de a műfaj felfedezésének érdeme mégis egyedül az Erdélyi Zsuzsannáé, hiszen ő a legelső ilyen típusú imaszöveg megtalálása után nyomban rájött arra, hogy itt egy addig ismeretlen szövegvilágról, önálló folklórműfajról van szó, amelynek megvannak a maga belső szövegszervező elvei és interetnikus kapcsolatai.

Miről is szól ez a régi szöveghagyomány? A középkorból származó imádságok látomásos képekben, nagy erejű szimbolikus képekben fejezik ki a középkori ember üdvözülés utáni vágyát és a minden földi bajt, betegséget, halált, kárhozatot okozó Gonosztól való állandó gyótró félelmét. A központi téma Krisztus nagypénteki szenvedésének és kereszthalálának drámai-lírai felidézése, ugyanis a középkori vallásos felfogás szerint az *imitatio Christi* minden megnyilvánulása üdvözítő és gonoszelhárító erejű.

Erdélyi Zsuzsanna gyűjtési felhívásai nyomán az 1970-es évek első felében segítőkész egyházi személyek, előadóművészek, szerkesztők, írók és költők is könnyítették további munkáját. A néhány év alatt összegyűjtött több ezer magyar imaszöveg lassan indokolttá tette egy nagyobb válogatás kötetben való közreadását, de alapvetően vallásos műfajról lévén szó az akkori Magyarországon az állami kiadók ózdkodtak egy olyan folklórgyűjtemény közreadásától, amely más oldalról nézve valódi imakötetnek, azaz vallásos könyvnek volt minősíthető. Végül Kanyar József kaposvári levéltári igazgató, folyóirat-szerkesztő erőfeszítéseinek és bátorságának köszönhetően a helyi Somogyi Almanach 19–21. számaként 1974-ben kiadták a 137 imádságot tartalmazó első *Hegyet hágék, lőtőt lépék* című könyvet, amely reprezentatív válogatást nyújtott az addigi gyűjtésekből. A „kis Hegyet hágék”-nak nevezett, ma már könyvvritkaságnak számító kaposvári könyv bővített második kiadása, az úgynevezett „nagy Hegyet hágék” (Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1976/1978) már 251 imaszöveget tartalmazott, míg a harmadik és negyedik, még tovább bővített, 1090 oldal terjedelmű legújabb kiadásokban (Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1999 és 2013) összesen 321 népi imádság található.

Időközben Erdélyi Zsuzsanna példája nyomán és biztatására Magyarország határain belül és kívül is megindult a szövegek gyűjtése, így újabb további jelentős imagyűjtemények láttak napvilágot. A néprajzkutatók az Alföld (Polner Zoltán, Besenczi Sándor), a Vajdaság (Silling István), Belső-Erdély és a Székelyföld (Székely László, Daczó Árpád, Ráduly János), a gyimesi és a moldvai csángók (Bosnyák Sándor, Salamon Anikó, Harangozó Imre, Tánzos Vilmos, Takács György) archaikus imaanyagát tárták fel.

A magyar archaikus imádságyanyag megismerése után a műfaj interetnikus kapcsolatainak kutatása következett. Miután bejárta Magyarország nagy részét és a Felvidék határ menti magyar településeit, Erdélyi Zsuzsanna fölkereste a magyarországi szerb, horvát, szlovén, szlovák, ruszin, román, sváb etnikai közösségeket is. Mivel az imaszövegek eredetét és művelődéstörténeti háttérét szerette volna tisztázni, ezekkel a kutatásokkal mindenekelőtt arra kereste a választ, hogy vajon a magyarokkal együtt élő, azonos történeti, szellemi hatásokat megélt Kárpát-medencei népek vallásos hagyományvilágában is megtalálhatóak-e a népi imádságműfaj emlékei. Mivel a válasz egyértelmű volt, azaz a magyarsággal a Kárpát-medencében együtt élő népek körében is hasonlóan gazdag imaanyagot talált, ezt követően Európa távolabbi népeinek hasonló képi és szöveghagyományát kezdte kutatni. Miután Lengyelországban és Itáliában a könyvtári és levéltári kutatómunka mellett intenzív terepkutatást is végzett, különböző európai folklórgyűjtemények, ikonográfiai ábrázolások és más források alapján feltárta az Európa-szerzte elterjedt népi imádságműfaj eszmetörténeti háttérét, a motívumok elterjedtségét és a szövegkapcsolódás fő törvényszerűségeit. Az *Aki ezt az imádságot... Élő passiók* című kötetében (Pozsony, Kalligram, 2001) az imádságzáradékok történeti kérdéseit átfogó nemzetközi összefüggésben bemutató, másfélszáz oldalas tanulmánya kíséretében, a legarchaikusabb magyar népi imádságszövegeket is közölve, eredeti nyelven és párhuzamosan magyar fordításban adott közre szláv (cseh-morva, horvát, lengyel, szerb, szlovák, szlovén, orosz), újlatin (román, olasz, spanyol, francia, provanszál), germán (német, dán, ír) és más nyelvű (albán, grúz) imaszövegeket. (A lengyelországi és dél-olaszországi kutatómunkájáról a Székelyföld folyóirat 2011/1-es számában megjelent „*Hosszú úton, széles úton...*” című interjútban számolt be.)

A magyar példa nyomán, sőt Erdélyi Zsuzsanna rendszerező elveit követve más népek archaikus imádságait is közreadták. Előbb Kotula Franciszek lengyel (*Znaki przesłósci*. Warszawa, 1976), majd Novak Vilko szlovén gyűjteménye (*Slovenske ljudske molitve*. Ljubljana, 1983) jelent meg. Utóbbi nemcsak a szövegek közreadásának módjában, de még a kötet grafikai kivitelezésében is a magyar mintát követi.

Az archaikus népi imádság műfajának felfedezéséért, majd az ezt követő impozáns eredményeket hozó összehasonlító nemzetközi tudományos kutatásért nemcsak a magyar, hanem az egész európai művelődéstörténet hálás Erdélyi Zsuzsannának. Az életmű nemzetközi elismerését rangos díjak is bizonyítják. Előbb 1983-ban – egyéni tudományos teljesítményéért elsőként – Hamburgban megkapta a Népművészeti Európa-díjat, majd 1996-ban Palermóban az egyik legrangosabb európai folklorisztikai elismerést, a Pitre Marino-díj nagy aranyérmét. A megbecsülés a rendszerváltás után Magyarországon sem maradt el: 1991-ben magas állami kitüntetéssel, Stephanus-díjat és Bethlen Gábor-díjat kapott, 1998-ban átvehette a Magyar Örökség Díjat, majd 2001-ben a Kossuth-díjat is. A Magyar Művészeti Akadémia Nagydíját és a Nemzet Művésze címet 2014-ben nyerte el.

Erdélyi Zsuzsanna azok közé a nagy tudósok közé tartozott, akik a legapróbb részleteket is megvilágító tudományos szakszerűséget és a mély vallásos hitet a legtermészetesebb módon össze tudták egyeztetni. Sőt az ő esetében ennél is többről van szó: az az egykor volt, de évszázadok alatt lassan elfeledett, csak a népi kultúrában bűvópatakként, rejtetten tovább élő világ, az az elsüllyedt szellemi Atlantisz, amelyet ő az európai népek számára újra felfedezett, majd megmagyarázott, csak ily módon volt feltárható, illetve mások számára is közvetíthető. Az archaikus népi imádságok által kifejezett középkori vallásos világkép, amit Pais Dezső 1970-ben még „terra incognita spritualis”-nak, ismeretlen szellemi területnek nevezett, nem vált volna újra érthetővé és megélhetővé, ha Erdélyi Zsuzsanna nem úgy viszonyul ehhez a felfedezéshez, ahogyan tette. A kutatott tárgyhoz, azaz a népi passióepikához való viszonya ilyen értelemben ugyanolyan, mint azoké az embereké, akik az archaikus népi imádságok képi világát annyi évszázadon át imádságaikban megőrizték. A közösen, élményszerűen megélt vallásos hit a titka annak a bensőséges viszonynak is, amely Erdélyi Zsuzsannát, az európai vallásetnológia nagyasszonyát a népi imák egyszerű, gyakran írástudatlan adatközlőihez és magához a kutatási tárgyhoz fűzte, és ez az egymásra találás teszi olyannyira hitelessé, örök érvényűvé a tudományos életmű egészét is.

Tánczos Vilmos